لوڕو بەختیاریەکان

مسعود عزالدین سالەیی

جوگرافیای لوڕستان

سنورر: کرماشان لە ژووروەو لە ڕوژهەڵاتەوە، ئەهواز تا هەرێمەکانی (بندردیلم)و (حصار) ئەگرێتەوە. وئەمەش ناوچەی لوڕستان و ناوچەی لەکستان و بەختیاریەکان ئەگرێتەوە.

وە ئیستەش دابەش کراوە بەسەر شارەکانی کرماشان وە هەمەدان و ئەصفەهان وە شیراز وە. هەریمی جوگرافیای لوڕستان درێژ ئەبێتەوە تا نەهاوەند لە باکوورەوە، بەڵام لە باکووری خورهەڵاتەوە تا رووباری (سزار)و (ئاب دور رود) وە (مخمل کوە). هەروەها لە باشووری خوڕهەڵاتەوە تا (سەیمەرەو کبیر کوە) درێژ ئەبێتەوە.

شوێنی لوڕستانیەکان شاخاویە ئەمەش بوتە هوی ئەوەی فێری ژیانێکی.. سەخت بن وە بە ئازادی بژین و ئیستاکەش هەندێکیان هەر بە کوچەری ئەژێن.

وئەو هەرێمە (هەرێمی لوڕستان(پڕە لە کانیاو و لە زستانـدا بارانێکی زوری لێ ئەبارێت وە دارو دارستان وە باغ و باغاتێکی زۆر دەوڵەمەندی هەیە، وهەروەها کانیشی لێ هەیە وەکو نەوت.

مێژووی لوڕستان:

نەژادی لوڕ ئەگەرێتەوە سەر ئاری‌یەکان کە لە شاخەکانی قەفقاسەوە کۆچیان کردووە لە کۆندا ناسرا بوون بە کاسیێن وە لە نیشتمانی خۆیان کۆچیان کردبو بۆ خوارووی خۆرهەڵاتی ئێران لە پێش میدی‌یەکان.

فارسە ڕەگەزپەرستەکان دەسەڵاتی خۆیان سەپاندوە بەسەر لوڕستاندا پێش چوار هەزار ساڵ، واتە هەزار ساڵ پێش ئەخمینیەکان، وە فارسە ئەخمینیەکان دەسەڵاتدارێتی سیاسی لوڕستانیان خستە ژێر ئیمپراتوریەتیەکەیان وە لوڕەکان دەسەلاتدارێتی سیاسی خۆیان هەبووە لە دواقۆناغی سەردەمی عەباسێکان وەکو حوکمەتی لوڕی گەورە (550 ـ 872ك)و میرنشینی لوڕی بچوك (570 ـ 1250ك)وە لوڕەکان یارمەتی عەرەبەکانیان داوە دژی لێشاوی مەغۆل و تەتەر، وە لوڕەکان چەند جارێك شۆڕشیان دژی سەفەوی‌یەکان بەرپاکردووە هەروەها دژی نادرشاهیش، بەڵام نادرشارە توانی بەسەریان دا زاڵ بێت هەندێك لە خێڵەکانی لوڕی دەربەدەربکات و دوای کوشتنی نادرشاه لوڕەکان (بەختیاریەکان) توانیان فەرمان ڕەوایەتی ئەسفەهان و دەوروبەری بکەن بە سەرۆکایەتی عەلی مەردان خانی بەختیاری‌وە دوای عەلی مەردان خان بنەماڵەی زەندیە لوڕەکان توانیان فەرمان ڕەوایەتی ئێران بگرنە دەست لە ساڵانی (1749 ـ 1795ز) بەسەرۆکایەتی کەریم خانی زەند. بنەماڵەی زەندێکان توشی لێشاوی قاجاریەکان و فارسە ڕەگەز پەرستەکان بوون بەسەرۆکایەتی محەمەد خان

وە هەروەها لورە ڕەسەنەکان خۆیان بە کورد دائەنێین وە ئەمەش هیچ شکی تیانی‌یە کە ئەمانە کوردن وە کوخێڵی لەك خێڵی زەندوە هەندێ بەشیش لەم خێڵانە ئیستە لە عێراقدا ئەژێن لوڕ دابەش ئەبێت بە چوار خێڵی سەرەکیوە.

1 ـ مامەسینی ئەمیش بریتیە لە ـ بەهمی ـ بەهرهەمدی تیبی ـ بویر.

2 ـ کوهگیلویە ئەمیش بریتیە لە (توی ـ گورەم ـ باوی شیرعلی ـ یوسفی ـ شاروی ـ ئەحمەدی ـ تیلکوی ئەوشار).

3 ـ بەختیاری‌وە ئەمانەش ئەبنە دوو بەشی سەرەکیوە ـ (چوار لنگ ـ حەوت لنگ) کە بڵاوبونەتەوە لە شارەکانی ئەسفەهان ـ شەهرکورد ـ خۆراسان وە بروجرد)وە ژمارەی ئەم خێڵانەش نزیکەی نیو ملیون ئەبیٚ‌وە شای گۆڕ بەگۆڕیش کچێکی لێیان خواست بۆ ئەوەی بیان کاتە لایەنگیری خۆی.

4 ـ لوڕی ڕەسەن: کە بە لوڕی بچوك ناسراون ئەویش بریتیە لەم خێڵانە أ ـ دلفان: ـ کۆشکی ـ زیودار ـ قاتراچی ئاومورایی ـ میر أخول).

ب ـ سیلسیە (حەسناوەند ـ قوڵی‌وەند ـ یوسفەوەند.

جـ ـ باڵاگرێوە (پایی ـ ساکی ـ دیرکوند ـ ڕشتو)وە هەندێ خێڵی لەکی لوڕیش هەن لەوانە (مافی ـ تەرخان ـ باجەلان ـ دەلۆوند ـ زندەگێدل) بەڵام ئەو خێڵانەی کەئیستا لە هەرێمی لورستانن (بیرانوەند لە ڕۆژهەڵاتی خورم ئابادەوە ئەژین وە ئەمانەش ئەبنە دوو بەشەوە) ڕەحیم خانی لەناوچەی دێزەفول وە عەلی‌خانی لە ناوچەی بروجردو خورەم ئاباد.

سگوەند ئەمانیش لە ناوچەی ئەلستان ئەژین وە هەروەها (چکنی ـ جۆدەگی ـ دیرەکەوەند لە ناوچەی سەمەرەو پول کەشکان نیشتەجێ بوونە لوڕی ڕەسەن ـ ئەمانە لەو ناوچەیە ئەژین کە کەوتوتە نیوان شاخی چل نابالغاو دوڵی گاماسپ وە دوڵی حەسمەرەو ئۆدیس وە لەوانەش کاکەوەند ـ کورد دەشت خاوە ـ حەسناوەند ـ ئەلوەند ـ کۆلیوەند) لە دەشتی ئەڵشت بەڵام دانیشتوانی پشتکوە تێکەڵاون لە (فەیلی‌و کورد لەکی‌و کورد لە باکورەوە لە سەروی پشتکۆو باشورەوە خێڵەکانی مەلك شاهی‌و یوسفەوەندو گراوەند)ەوەن وە کوردەکانی دیناروەندوە غیایوەند (شوەند) لەو شاخانەی ئەروانێتە سەر هەرێمی ئەهواز.

دانیشتوانی ئەم هەرێمە نزیکەی 688,139 کەسن بەگوێرەی ئەو سەرژمێریەی کرا لە ساڵی 1966 بەڵام ئێستا ژمارەیان لە ملیۆنێك زیاترە.

زمان و ڕۆشنبیری:

زمانی لوڕ لە فارسی نوێ کۆنترەو ووشەی بیانی زۆر کەمی تیایەوە لوری زۆر نزیکە لە دیالیکتی گۆران وە زۆر لە ڕۆژهەڵات ناسەکان و کورد ناسەکان زمانی لوڕ دائەنەن بە بەشێك لە زمانی کوردی‌وە ئەو جیاوازی‌یەی هەیە لە نێوان شێوەی لوڕی کوردی‌و لەهجەیەکی تری کوردی ئەویش وەکو لەهجەکانی زمانی عەرەبی‌و یاخود زمانی یۆنانی کە لەهجەکانیان جیاوازەوە فەرهەنگێکیش هەیە بەناوی (لوڕی ـ فارسی) کە حەمید ئیزد پەنا دایناوە کە ئەمیش نیشانەی ئەوەیە کە لوڕی بەشێکە لە زمانی کوردی.

شارستانی لوڕەکان زۆر کۆنترە لە شارستانی فارسە (ڕەگەزپەرستە)کان ئەو پاشماوەیەی کە لێیان بەجێ ماوە بریتیە لە (برونزیەکانی لوڕ) کە لە نێو زاناکانی پاشماوەکان وە مۆزەخانەکان وە هونەرمەندەکان زۆر بەناوبانگەوە ئەم پاشماوە بەنرخ و نایابە لەلایەن حکومەتی فارسە خوێن مژەکان هیچ بایەخێکی پێ نەدراوە لەبەر ئەوە هەندێکی لەناوچووە‌وە هەندێکی لە بازاری ڕەشدا فرۆشراوەو هەندێکیشی دزراوە لە نێو لوڕدا زۆر شاعیر هەڵکەوتووە وەکو بابەتاهیری عوریان ی هەمەدانی‌وە مەلاپەرێشان وە حوسێن قوکی خان وە نەجمە مامەحسین وە

قاجار وە خەڵکێکی زۆریان کوشت لە زەندێکان وە تەنها لە شاری کرمــان (20) هەزار جوتــە چاوی زەنـدیـەکـانیـان دەرهێنـاوە لە کەلـەسەری خەڵکی ئەهرامیان دروست ئەکرد لەبەر ئەوە هەندێکیان پەنایان هێنایە بەر عێراقەوە.

لورەکـان رۆڵێکی گرنگیســان هەبـو لە مەشـروتیـەتی پێـشـکـەوتـوخـواز (لـە ساڵـی 1906 ـ 1911)وە جەنگـاوەرەکـانیـان توانیـان شاری تەهـران ئازادبکـەن وە محەمەد عەلی میرزای شای قاجار رای‌کردو پەنای بردە بەر باڵیوزخانەی روسیا.

پەیـوەنـدیـەکی بەتێن هەبـوو لەنێـوان لورەکـان و شێـخ خەزعەلی فەرمان رەوای ئەهواز وە رەزا شای گۆڕبەگۆڕ زۆر دڵ تەنـگ بوو بەو پەیـوەنـدیـە لەبـەر ئەوە ئەیـووت فەرمان رەواکانی باشور بەکرێ گیراوی خەزعەلن.

کاتێ کە رەزا شاە هێرشی بردە سەر شێخ خەزعەل لە ئەهــواز لە پێشــەوە هێـرشی بردە لسـەر لورەکـان وە پاش کوشـتــارێـکی زۆر توانی زاڵ بێت بەســەر هەردوولاداو لە هەمان کاتدا لورو عەرەبی پێکەوە دەچەوساندەوە.

زۆر جار لورەکــان توش دەس درێژی‌و زوڵــم لێکردن بوونە لەلایەن سوپای فارسە رەگەز پەرستەکانەوە لە ساڵــی (1936ز) حکــومــەتــی رەزا شاە بریــاری‌دا کە رێگەیەکی هێڵی ئاسنینی سوپایی بکاتەوە بەناو لورستاندا بۆ ئەوەی دەسـەلاتی رامیـاری لورەکـان بکوژێنێتەوە، بەلام لورەکـان بەرەنگـاریـان کرد، ئەوەبـوو چەنـد بزووتنـەوەیەك پەیـدا بوو لەوکـاتـەداوە چەنـد جارێـك هێـرشیان بردە سەر سوپـای فارسـە رەگـەزپەرستەکان وە لورەکان توانیان شاری خورم ئاباد بگرن بەلام فارسە رەگەرپەرستەکان پاش ئەوەی یەك مانگ ئابلۆقەی شارەکەیان دا توانیان شـارەکە لەدەست لورەکان وەرگرنەوەوە (80)کەس لەسەرداره لورەکانیان لە سێ‌دارەدا.

وە فەرمــانــدەی فارســە رەگـەز پەرستـەکـان کە ئەمیـر ئەحمەدی بوو کە دوای بوو بە وەزیری بەرگری خەڵکێکی زۆری بێ‌تــاوانی کوشت لە پیــرو منــاڵ و ئافـرەت کە لە رەشماڵدا ئەژیان لە خورم ئاباد.

وە دوای ئەوە سوپــا نامــەردەکــەی دەستـیــان کرد بە تالان کردنی مەرومــالاتیــان وە هەرچێکیــان هەبـوو ئەمیر ئەحمەد بردی بۆ خۆی وە هەرچێکیان هەبوو ئەمیر ئەحمەد بردی بۆ خۆی‌وە لەتەهران بەو پارەیە باشترین خانووی کری.

وە رۆژێکی ئەمیـر ئەحمـەد ئەم کردەوە نامـەردانـەیـەی خۆی بۆ نوسـەرێکی ئەورووپی ئەگێـرێتـەوە ئەڵێت ئیستەش لەناو لورستان دا هەر باس باس کردەوەی منە وە ئەگەر بێتو منـاڵێـك زۆر بگـرێ پێ‌ی ئەڵێن ئەمیـر ئەحمەد دێت ئینجا مناڵەکە زوو لە ترسا بێ‌دەنگ ئەبێت.

ئەم هەمـوو زوڵم و زۆرداریـەی فارسە رەگەز پەرستەکان کارێکی زۆری کردە سەر ژیــانی لورەکــان وای لێـان کرد بەکۆیلەتی بژین وە لە ژیانێکی زۆر سادەو دواکەوتودابن.

★ ★ ★

لور لە نەوەی کاسیتن ئەژمێـردرێت وە لەگـەڵ میـدێکان تێکـەلاوی یەکتـر بوونـەوە زۆر کەس لە مێـژ وونـوسـان و جوگـرافیـاناسانی عەرەب و موسڵمانانی پێشوو وەکو (یاقوتی حەمــەوی)وە زۆر کەس لە رۆژهــەلات ناسـانی جیهـانی ئەڵێن کە لور بەشێکن لە کورد وە لورستــانیش نیشتیمـانی لورەوە ووشەی لور بەکوردی ماناکەی بدیتی‌یە (لە شاخێکی زۆر چر لە دارستان)وە لورەکان خۆیان ئەڵێن ئێمە لە نەوەی ئەو پیاوەین ئەژدهاکی کوشت یانی لە نەوەی کاوەی ئاسنگەرن.

وە لە ساڵی (1106ز) 400 خێزانی کورد لە باکوری شامەوە هاتونە بۆ لورستان چونکە لەگەڵ سەرۆکەکەیان بۆتە شەریان.

دەفتەری وە فەیزیوە ئیزدیوە عەلی ئەسغەری نەهاوەنە وە غولام رەزاو وە میرنە وروزوە خان مەنسوروە مەلا نوشادوە ئەنوەرزەندوە لوتف عەلیخانی زەند.

بابەتاهیر شیعرەکانی بەلوری نووسیووە چوارینەکانی زۆر بەناوبانگەوە بۆ گەلیك زمان وەرگێراوەو فەلسەفەی بابەتاهیر لە سەر ژیان و روحە پێچەوانەی فەلسەفەی خەیامەوە شیعری سۆفیگەری روناك كردووەوە شیعرەکانی بابەتاهیر پڕە لەهەست و سۆزو جۆش وە هەست دەربرینە بەرانبەر ئەو هەموو ئازارو ئەشکەنجانەوە دژی زوڵم و زۆرداریو چەوساندنەوە بەڵام گەورەترین خراپ کاری ئەوەیە کە هەندێ لە نوسەرانی فارسەرەگەز پەرستەکان هەندێ ووشە یا شێوەی شیعرەکانی بابەتاهیریان گۆڕیوەتە سەر زمانی فارسی بۆ ئەوەی بڵێن بابە تاهیر فارسە.

بەڵام لەگەڵ ئەم هەموو گۆڕان و گۆڕان کاریە میللەتی کورد بابە تاهیر بە یەکەم شاعیری خۆی دەژمێرێ لە مێژوودا.

ئەنوەر زەند: ناوی ئیبراهیم خانی کوڕی کەریم خانی زەندە کاتێك كە قاچارە فارسە رەگەز پەرستەکان سەرکەوتن بە سەر زەندێکان هەردوو چاوی ئەم شاعیرەیان دەرهێنا.

لوتف عەلی خانی زەند: شاعیرو پاڵەوان و سوارچاك و خۆش نوس بووە ئەمیش بەدەست فارسە رەگەز پەرستەکانەوە کوژرا.

وە لورەکان پاش ماوەیەکی میللیو دەوڵەمەندیان هەیە لە گۆرانیو فولکلۆریوە دیارەی ئەڤین و داستان و حیکایەتو پەندو مۆسیقاو هەڵپەرکێوە زۆر پارێزگاری ئەکەن.

ئەمرۆیش رژێمی خومەینی رەگەز پەرست و کۆنەپەرست، هیچ بایەخێکی نەداوەتە لورەکان لەبوارەکانی ئابووریو کۆمەڵایەتیو رۆشنبیرییەوە، بەڵکو بەپێچەوانەی ئەوەوە هەر بەردەوامە لە چەوساندنەوەی لورەکان و بەسیجکردنیان وەکو سوتەمەنی یەك بۆ جەنگی دوشمن کاریان دژی عیراقی شۆرشگێرو موسڵمان.

سەرچاوەکان: -

1 - إيران نو ل پی ساتن ترجمة عبدالعظيم صبوری تهران 1342 شمسی.

2 - جنايات دو هزارو پانصد ساله شاهان ايران بغداد 1350 شمسی.

3 - نگاهی بەزندگی وآداب و سنن در ايلات هفت لنگ وچهار لنگ.

4 - خلاصة تاريخ الكرد و كردستان من أقدم العصور حتى الآن. محمد امين زكی ترجمة، محمد علی عونی القاهرة 1939م.

5 - اللرو لرستان علی سيدو الگورانی.
مجلة (المجمع العلمی الكردی) المجلد الثانی. بغداد.

6 - أمير أحمدی جزار لرستان ترجمة: فؤاد حمه خورشيد جريدة العراق 16/12/1980.

7 - نحو قراءة جريدة في تاريخ ايران (لمحات من جرائم شاهات ايران) جلال ورده - مجلة (آفاق عربية) العدد 8 نيسان 1982م.

8 - فەرهەنگی لەك و لور - دانان و كۆكردنەوەی: حەمیدی ئیزەد پەناه لێدوان و بەراوردكردنی مەحموود زامدار بەغدا 1978م.